

Наталія Жиртуєва

ЖИРТУЄВА Наталія Сергіївна — доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри гуманітарних та природничих і технічних дисциплін СФМТ Київської державної академії водного транспорту імені гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного (м. Севастополь). Сфера наукових інтересів — релігієзнавство, філософія релігії.

МІСТИЧНЕ ПРОСВІТЛЕННЯ ЯК ОСНОВА РЕЛІГІЙНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ

У статті досліджуються причини формування релігійної толерантності та інтолерантності. Робиться висновок, що причиною релігійної інтолерантності є різноманіття форм і рівнів свідомості людей. Основи релігійної толерантності закладені у містичних вченнях, які прагнуть досягнення рівня просвітленої свідомості через подолання егоцентризму. Межі толерантності існують як реальна потреба обмеження егоцентричної свідомості.

***Ключові слова:** релігійна толерантність, релігійна інтолерантність, містичні вчення, егоцентрична свідомість, просвітлена свідомість.*

У світі, який переживає процеси глобалізації, актуальним є питання забезпечення мирного співіснування суспільств, держав, націй, груп, які відрізняються один від одного своїми культурними, етичними, релігійними поглядами, ідеалами і цінностями. У зв'язку з цим виникає проблема виховання толерантного відношення до представників іншої культури, релігійної конфесії, національності. Інакше цілком реальною бачиться загроза нових національних, релігійних, політичних, економічних і інших конфліктів. Під загрозою, таким чином, виявляється безпека усієї світової спільноти.

Не випадково у сучасній науково-дослідницькій літературі велика увага приділяється дослідженню феномена **толерантності**, котрий розглядається одночасно в декількох аспектах — релігієзнавчому, культурологічному, політологічному, соціологічному. Цьому питанню присвячені роботи В. І. Гараджи, П. К. Гречко, М. Мацковського, П. Ніколсона, М. Ю. Смирнова, Л. І. Сосковця та ін. Підкреслюється, що основною функцією толерантної взаємодії є запобігання внутрішньогрупових конфліктів,

© Н. Жиртуєва, 2012

формування і підтримка сприятливого для розвитку групи мікроклімату, її внутрішньої стабільності і узгодженості [5]. Однак, на нашу думку, недостатньо висвітлене питання духовних основ толерантності.

Передусім зауважимо, що для коректного поводження з терміном «толерантність» необхідно звернутися до його семантичного значення. В англійській літературі фігурують два терміни: «toleration» і «tolerance». «Toleration» має значення «терпіння», а терпіти — це значить припускати, миритися з існуванням кого-небудь або чого-небудь. Терплять те, що зазвичай доставляє страждання, викликає відразу. Що ж до «tolerance», власне толерантності, то семантика слова виглядає приблизно так: толерантність — це визнання і повага до інших поглядів, переконань, традицій, стилів і практик життя без внутрішньої згоди з ними. Отже, для толерантності потрібний «глибший план» взаємовідносин — це прийняття цінності відмінності [2, с.173].

Філософ В. І. Гараджа зауважує, що «проблема толерантності як соціальна проблема має на увазі не солідарність, не розуміння і згоду між «нами» та «іншими», але визнання за іншими права бути не такими як ми, не погоджуватися з нами». У нормальному суспільстві, як показує практика, люди не можуть постійно знаходитися в ідилічній згоді один з одним. Боротьба думок завжди пов'язана з конфліктними ситуаціями. Вона є двигуном громадського життя, але тільки за умови, що не вироджується в нетерпимість до інакомислення. Важливим постає уміння домовитися, однак не ціною нав'язування своєї думки. Отже, проблема соціальної толерантності, у решті-решт, стає проблемою балансу між зіткненням і узгодженням інтересів. «Встановлення такого балансу залежить від наявності в суспільстві довіри і готовності до компромісу — уміння домагатися свого, зважаючи на інтереси, переконання, вірування, звичаї і звички інших людей» [1, с.18].

Історично першим виникло терпіння, але тільки толерантний рівень взаємовідносин виявляється по-справжньому сучасним. Що ж ми спостерігаємо зараз? Можна погодитися з філософом П. К. Гречко, що в суспільствах, які сучасні тільки в хронологічному, а не в соціально-історичному сенсі, які живуть з відставанням на одну і навіть декілька історичних епох, заміна термінів перетворюється на підміну понять. Люди все ще «терплять», а їх вже представляють «толерантними». У такий спосіб проблеми і конфлікти не виявляються і не вирішуються, а заганяються углиб, відклада-

ються — мабуть, сподіваючись на те, що з часом все само собою якимсь чином влаштується [2, с.174].

У сучасній науково-дослідницькій літературі прийнято виділяти декілька видів толерантності. Мова йдеться про гендерну, вікову, міжкласову, міжнаціональну, расову, релігійну тощо. Соціолог М.Мацковський підкреслює, що кожен індивід може мати різний рівень толерантності в різних сферах. Так, наприклад, людина може виявляти високий рівень співпереживання і намагатися уникати конфліктів у своїх стосунках з людьми старшого покоління, іншого соціального статусу і бути украй нетерпимим до представників деяких національностей [5].

Велика увага зараз приділяється проблемі *релігійної толерантності*, оскільки релігія за всіх часів є важливим фактором суспільного життя: вона споконвіку була і залишається чинником, що об'єднує або розколює суспільства. Релігійну толерантність визначають як толерантні відносини адептів однієї релігійної конфесії до адептів іншої релігійної конфесії. Кожен дотримується своїх релігійних переконань і визнає аналогічне право інших. Дослідники А.Сімаворян, В. Овян виокремлюють наступні види релігійної толерантності: 1) толерантність у відношенні до іновірців (християнин-мусульманин, мусульманин-буддист, християнин-буддист і так далі), 2) толерантність у відношенні до представників інших конфесій (католик-протестант, протестант-адепт православної церкви (у християнстві), сунніт-шиїт (у ісламі) і так далі), 3) толерантність до сектантських рухів (а також толерантність сектантських рухів один до одного), 4) толерантність між віруючими та невіруючими (віруючий — атеїст) [8].

У своїй екстремістській формі *релігійна інтолерантність* виявляється в релігійному фанатизмі — примусовому насадженні якої-небудь віри, її цінностей і традицій. Фанатизм базується на припущенні, що тільки ця віра є відображенням духовної істини. І історія людства нам блискуче підтверджує, що аж до недавнього часу релігії були швидше джерелом і каталізатором нетерпимості й фанатизму, чим навпаки.

У сучасній науково-дослідницькій літературі підкреслюється, що «будь-яка релігійна традиція претендує на свою винятковість і перевагу (чи, принаймні, припускає їх)». «Головна пастка світових релігій, особливо монотеїстських, знаходить свій вираз в їх претензіях на власну винятковість, монополію на істинність» [9, с. 177]. Проте, погоджуємося з думкою, що «потенціал толерантності

міститься в усіх відомих релігійних системах людства». Світові і національні релігії мають ідеологічні і ціннісні спільності, що стоєть відмінностей, то вони є хорошими передумовами для взаємодоповнення релігій. Відмінності не передбачають обов'язково несумісність. Різні релігії і конфесії можуть бути цілком сумісними, співіснувати мирно і ефективно. Отже, відмінність релігій створює серйозні передумови для взаємодоповнення і збагачення різних релігійно-конфесійних груп суспільства [8].

На нашу думку, об'єктивною причиною різноманіття релігійних світоглядів, які існують в світі, постає різноманіття рівнів і форм свідомості людей. За висловом дослідника В. І. Сосковця: «Різноманіття релігійного досвіду людства, яке вражає, неминуче підтверджує факт поліваріантності пошуків ідеалів і цінностей... Не було, немає і не буде одновимірної свідомості, бо кожна людина неповторна і індивідуальна і повинна бути вільною» [9, с.177]. Як відомо, свідомість окремої особистості формується на основі її життєвого досвіду, рівня освіти, системи (або ієрархії) цінностей, які вона визнає і культивує в своєму житті. Кожна людина обирає ту релігію, і той світогляд, який відповідає її досвіду і рівню свідомості.

В історії філософської, релігійної та психологічної думки тема багаторівневості людської свідомості займає дуже важливе місце. За різних часів вона розроблялася у філософії тантричного індуїзму і буддизму, у сучасній філософії А. Г. Маслоу, Д. Хокінса та ін.

Так, згідно зі вченням Тантри, на рівні першої чакри (муладхари) формується перший рівень свідомості людини, який відповідає, переважно, за функцію фізичного виживання, за задоволення інстинктів. Друга чакра (свадхістхана) належить до сексуальної сфери та почуттєвих бажань. Отже цей рівень свідомості пов'язаний з функцією задоволення або незадоволення від реалізації почуттєвих бажань. Третя чакра (маніпура) відповідна за вираз сили та якості нашого Его. У такий спосіб, вона сприяє формуванню сили волі людини, її здатності захищати своє Его. Три нижчі чакри забезпечують реалізацію егоїстичних бажань особистості.

З четвертої чакри починаються вищі чакри і вищі рівні свідомості. Четверта чакра (*анахата*), або чакра серця, пов'язана з співчуттям та некорисливою любов'ю. П'ята чакра (*вішуддха*) сприяє розвитку істинного внутрішнього голосу, що є свідченням набуття людиною вищих знань і розвитком її творчого потенціалу. Шосту чакру (*аджня*) часто називають «третім оком» і вона формує рівень свідомості, якому відповідає вища мудрість та інтуїція. Сьома чакра (*сахасра*)

перебуває поза межами всіх бажань. Вона символізує рівень містичного просвітлення і «злиття» з Абсолютом. Зауважимо, що у просвітленої людини усі зазначені чакри працюють гармонійно. Вивести з нормального режиму їх здатні страх та нереалізовані бажання.

Згідно з концепцією американського психолога А. Г. Маслоу рівні свідомості людини співвідносяться з ієрархією її потреб. На першому рівні знаходяться фізіологічні потреби, якими керують органи тіла — це дихання, потреба в їжі, сексі, у самозахисті. Другому рівню відповідає потреба у безпеці — прагнення матеріальної стабільності, здоров'я, забезпечення старості та ін. На третьому рівні соціальні потреби людини — її потреба в любові та приналежності до суспільного життя. Четвертий рівень відповідає почуттю поваги, усвідомленню особистої гідності, які знаходять свій вираз у престижі та соціальному успіху. Нарешті на п'ятому рівні знаходиться потреба у розвитку особистості, у самореалізації, самоактуалізації, у процесі осмислення свого призначення в світі.

Нарешті, згідно з концепцією сучасного психолога Д. Хокінса існують сімнадцять рівнів свідомості. Починаючи з самого нижчого — це ганьба, почуття провини, апатія, горе, страх, бажання, гнів, гординя, хоробрість, нейтралітет, готовність, прийняття, розум, любов, радість, гармонія, просвітлення.

Однак, незалежно від того, скільки рівнів називають автори, ми можемо простежити певну закономірність: нижчі рівні свідомості людини спрямовані на задоволення її егоїстичних бажань, пов'язаних з буттям матеріального, а вищі — на реалізацію її духовних прагнень.

Містичні вчення, які сформувалися в надрах світових і національних релігій, говорять про існування двох основних форм (або станів) свідомості людини — просвітленого і непросвітленого, пробудженого та не пробудженого. Непросвітлена людина ототожнює себе із своєю тілесною оболонкою та її потребами. Для неї існує тільки світ множинності, в якому протистоять один одному багато відокремлених суб'єктів волі, що борються за життя. Ознакою непросвітленої свідомості є відчуття небезпеки, страх перед «чужим» і бажання захищати власні інтереси. Людина втрачає усвідомлення глобальної єдності людства та цілісності світу. Це сприяє формуванню *суб'єкт-об'єктних відносин*, коли весь світ розподіляється на «Я» (Его) та «інше», і поміж ними виникає стіна відчуженості. Егоцентризм є реальною причиною релігійного фанатизму і нетерпимості.

Психологічними якостями непросвітленої людини є інертність та активність, а також чисельні прив'язаності до об'єктів, суб'єктів, явищ і форм феноменального буття, які формують пристрасні стани. Це можуть бути інші люди, речі, ідеї, суб'єктивні бажання. Самою сильною є прив'язаність до власного Его: людина приділяє значну увагу тому, що почуває, чого прагне, а також тому, як інші ставляться до неї. Через те, що Его постійно культивує все нові і нові бажання, їх неможливо задовольнити повною мірою. У наслідок цього людина непомірно страждає і постійно перебуває у напруженості, намагаючись контролювати власне життя. Отже непросвітлена свідомість є свідомістю егоцентричною. Саме тому егоїзм (гординя) в релігіях світу класифікується як психологічна якість, яка руйнує особистість та її зв'язок з Абсолютом.

У містичних вченнях утверджується, що основним завданням людини постає подолання егоцентричної свідомості та характерних для неї пристрасних станів. Особистість прагне вийти на якісно новий рівень свідомості — просвітлений, або трансегоцентричний («той, що долає Его»).

Для просвітленої свідомості характерне «зняття» суб'єкт-об'єктних відносин: людина порушує кордони між суб'єктами та об'єктами світу, починає бачити не тільки їх індивідуальні ознаки, але й те загальне, що їх об'єднує. Відбувається «вживання» містика до світу, формується усвідомлення себе як невід'ємної частини світу та відчуття глибинної єдності всього існуючого.

Трагічну відокремленість людей один від одного допомагає подолати любов. Любов, передусім, бачить у кожній людині її істинне, духовне «Я» і прагне глобального об'єднання людей через усвідомлення їх єдності. Містична любов вимагає зректися обмеженого Я — Его, щоб побачити в собі та іншому вище «Я». За визначенням А. Маслоу, це любов «буттєва» (Б-любов'ю), тому що є любов'ю до «буття» іншого. Вона ґрунтується на усвідомленні цінності людської особистості, без жодного бажання використати її [4, с. 12]. Також і Ошо Раджніш відмічав, що «в любові Его повинно зникнути. У любові ти більше не відокремлений — любов допомагає тобі розчинитися й змішатися з іншими. Це зустріч і злиття» [6, с. 98]. Тільки шлях містичного просвітлення дозволяє подолати страхи, що притаманні людям нижчих рівнів свідомості.

Можна зробити висновок, що особистість, яка досягла вищих рівнів свідомості, постає носієм кращих морально-психологічних якос-

тей. Серед них — мудрість, доброта, миролюбство, терпіння, любов до людини, визнання її прав і свобод. Можна стверджувати, що така особистість є толерантною в істинному сенсі цього слова. Вона прекрасно усвідомлює, що основою толерантності є визнання і дотримання принципу загальнолюдських цінностей. Особистість з високим рівнем свідомості ніколи не буде зневажливо відноситися до того, хто нижче її за соціальним, або майновим статусами, рівнем вченості.

Відповідно, за умови назрівання в соціальній групі конфлікту на релігійній, національній або будь-якій іншій основі необхідно акцентувати увагу усіх учасників конфліктної групи на ідеї приналежності до одного і того ж суспільства, або до усього людства в цілому. Усі ми — представники різних релігійних конфесій і різних національностей — стоїмо перед одними і тими ж проблемами і викликами (соціальними, економічними, екологічними, політичними і ін.), маємо загальні інтереси і, отже, загальні завдання, що є не менш важливою передумовою для забезпечення громадської солідарності [8]. Кожна релігія містить елементи толерантності і поваги до ідеологічної системи і системи цінностей інших людей. При цьому конфесійне різноманіття не знищує національну єдність: представники однієї і тієї ж нації, будь то християнин або мусульманин, православний, католик або протестант, вірянин або атеїст, не перестають бути синами одного і того ж народу. Тут, на наш погляд, доречно буде згадати слова християнського містика і богослова Григорія Палами: «Ми усі один одному брати, тому що владика і творець у нас один, і він став нашим загальним батьком» [7, с. 371].

У той же час, в контексті даної теми неминуче виникає ще одна проблема. Це проблема «меж» терпимості і толерантності. Чи існує риса, за якою толерантність стає непотрібною і навіть небезпечною? Наскільки терпимими мають бути ті, хто здатний бути толерантним?

По-перше, ми повинні визнати, що толерантність як форма комунікації демонструє цивілізоване співіснування сторін і найефективніший спосіб подолання глибоких розбіжностей у відносинах між людьми. За висловом В.І. Гараджи, толерантність «перетворює спільне існування на існування сумісне», і, у такий спосіб, «сприяє виникненню і розвитку дуже здорової культури буття» [1, с. 175].

Відповідно, толерантність повинна існувати до того моменту, поки вона здатна забезпечити сумісність і взаєморозуміння. В умовах конфронтації, яка загрожує зруйнувати саму комунікацію, залишатися терпимим до причин, що породили конфлікт, стає небезпечним і

навіть безглуздим. Пріоритетом завжди повинні залишатися права та свободи членів соціальної групи і безпека суспільства в цілому.

Толерантність існує не для себе, вона не самоцenna. Існують реальні межі толерантності і вони співпадають з межами свободи. Згідно з визначенням Дж. С. Милля, «єдиним виправданням втручання у свободу дій будь-якої людини є самозахист, відвертання шкоди, яка може бути нанесена іншим». Також і сучасний містик Рам Дасс підкреслює, що ми зобов'язані пред'являти реальні вимоги до людей, коли вони своїми діями обмежують можливості інших бути вільними» [2, с. 176; 3, с. 203]. За таких умов виникають певні межі толерантності, оскільки існує реальна потреба обмеження егоцентричної свідомості та її свавілля.

Висновки. Отже, об'єктивною причиною різноманіття релігійних світоглядів постає різноманіття форм і рівнів свідомості людей, а релігійна інтолерантність (нетерпимість і фанатизм) є результатом егоцентричної свідомості. Основи релігійної толерантності закладені у містичних вченнях, які прагнуть подолання егоцентризму. Вони характеризуються досягненням просвітленого рівня свідомості, і, в наслідок цього, постають узагальненням релігійного досвіду людства, його духовною квінтесенцією. Існують певні межі толерантності, оскільки існує реальна потреба обмеження егоцентричної свідомості.

Процес виховання толерантності виявляється неможливим без усвідомлення цінності людської особистості, без поважного ставлення до її прав і свобод. Основою толерантності є визнання і дотримання загальнолюдських цінностей, які складають «золотий фонд» світової духовної культури.

Література

1. *Гараджа В. И.* Толерантность и религиозная терпимость / В. И. Гараджа // Филос. науки. — 2004. — № 3. — С. 18 — 32.
2. *Гречко П.К.* О границах толерантности / П.К. Гречко // Свободная мысль — XXI. — 2005. — №10. — С. 173 — 182.
3. *Рам Дасс.* Зерно на мельницу // Лилли Дж. Центр циклона. Рам Дасс. Зерно на мельницу / Рам Дасс; [пер. И. Старых]. — К. : «София», 1993. — С. 183 — 319.
4. *Маслоу А.Г.* Мотивация и личность / Абрахам Гарольд Маслоу // Библиотека Фонда содействия развитию психической культуры (Київ). — Режим доступа к библиотеке: <http://psylib.org.ua/books/masla01.htm>
5. *Мацковский М.* Толерантность как объект социологического исследования [Электронный ресурс] / М. Мацковский // Век толерантности :

- научно-публицистический вестник. Вып. 3 — 4. — Режим доступа : <http://www.tolerance.ru/vek-tol/3-0-mackovskii.html> — Загл. с экрана.
6. *Ошо*. Храбрость. Радость жить рискуя / Ошо. — СПб.: ИД «Весь», 2003. — 224 с. — («Ключи к новой жизни»).
 7. Памятники византийской литературы. IV-IX веков / [отв. ред. Л. А. Фрейберг]. — М. : Наука, 1968. — 354 с.
 8. *Симаворян А., Овян В.* Религиозная толерантность в современном обществе [Электронный ресурс] / А. Симаворян, В. Овян. — Режим доступа : poravank.am/rus/issues/detail.php
 9. *Сосковец Л.И.* Религиозная толерантность и свобода совести: история и теория вопроса / Л. И. Сосковец // Известия Томского политехнического университета. — 2004. — Т. 307. — № 2. — С. 177–180.
 10. *Хоукинс Д.* Сила против насилия. Скрытые мотивы человеческих поступков [Электронный ресурс]. / Д. Хоукинс. — Режим доступа : <http://www.e-puzzle.ru>

Жиртуева Н.С.

МИСТИЧЕСКОЕ ПРОСВЕТЛЕНИЕ КАК ОСНОВА РЕЛИГИОЗНОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ

В статье исследуются причины формирования религиозной толерантности и интолерантности. Делается вывод, что причиной религиозной интолерантности является разнообразие форм и уровней сознания людей. Основы религиозной толерантности заложены в мистических учениях, которые стремятся достижения уровня просветленного сознания путем преодоления эгоцентризма. Границы толерантности существуют как реальная потребность ограничения эгоцентрического сознания.

Ключевые слова: религиозная толерантность, религиозная интолерантность, мистические учения, эгоцентрическое сознание, просветленное сознание.

Zhirtueva N.S.

MYSTIC ENLIGHTENMENT AS A BASIS OF RELIGIOUS TOLERANCE

The reasons of forming of religious tolerance and intolerance are investigated in the article. The conclusion is made that the reason of religious intolerance is a variety of forms and levels of consciousness of people. The bases of religious tolerance are built into mystic studies that aim to reach the level of the enlightened consciousness by overcoming of egocentrism. The borders of tolerance exist as the real necessity of limitation of egocentric consciousness.

Keywords: religious tolerance, religious intolerance, mystic studies, egocentric consciousness, enlightened consciousness.

Надійшла до редакції 21.12.2011 р.